

KİTAP VE DERGİ TAHLİLLERİ

H. Z. ÜLKEN

FRANSIZ SOSYOLOJİ ENSTİTÜSÜ 1951 - 1952 ÇALIŞMALARI

28 Ocak 11950 de verilen tebliğ : **Arkaik Cemiyetlerde paranın muhtelif manzaraları** : P. Metais tarafından

Arkaik cemiyetlerdeki para hakkında araştırmalar, iki yıldanberi yeni bir hamle yapmıştır. (Paul Einzig'in **iptidailerde para** "Primitive Money"; Mrs. Quiggin'in "iptidai para hakkında tecrübi araştırma "A Survey of Primitive Money"; Wampun hakkında anthropologist dergisindeki makaleleri; M. Cernet'in 1948 de Yunanistanda mythique değer mefhumu üzerine Journal de Psychologie'de makaleleri; dinler tarihine dair büyük kitabında Mircea Eliade'in bir kaç sahifesi ve sembolizme dair muhtelif makaleler v.s....) Bu son çalışmalar zenginliği ile bu fikri uyandırmıştır ki, paranın ne olduğunu anlamak için umumî nazariyeler üzerinde zihin yormak kâfi değildir, asıl hususî tetkiklere girişmelidir, çünkü nazariyeler oradan çıkacaktır. Bu, esasen, Simiand'in tebliği ile ve ondan çıkan münakaşaların ilham ettiği fikirdir. Bu zihniyetle, hayvan kabuklarından paranın tetkiki mevzu olarak alınabilir ve ondan çıkan zihniyetler ve telkin ettiği faraziyeler incelenebilir.

Her şeyden önce iki müşahede göze çarpıyor. Bir yandan zaman ve mekânda uzayıp giden çok kompleks bir hâdise karşısında bulunuyoruz. Bu kuzey Amerikada (**Wampun'da**), Asya kıt'asında, tâ Güney Afrikaya kadar (**Cauris**) bütün Malezya ve polynesia'da v.s... bulunuyor. Öte yandan bu **kabuk - paralar** yalnızca para vazifesini görmüyorlar, bunun yanı başında muhtelif yerlere göre değişen ve içtimai hayatın bütün sahalarında görünen daha bir çok fonksiyonları da vardır; Meselâ ana soyundan birleşmelerde, siyasî birleşmelerde, merasimli değişimlerde, doğumlar, matemler, oyunlar ve ziraî hayata ait muhtelif merasimlerde bunların fonksiyonu vardır. Bunlar birbirinden müstakil tasavvurlardan değil, fakat hayvan kabuğunun hususî bir gürülüş tarzından, muayyen bir dünya görüşünden doğmaktadır, bu çoğu kere **mythique** dünya görüşüdür ve bizzat para olgusunu da anlamak için bu zihniyeti tahlil etmek lâzımdır.

Burada iki tezin müdafaa edilebileceği görülüyor. Paranın menşeiini âdeta tezyinatta (ornement) gören birinci tezin esası "Archaïque şahsi" psikolojisidir, bu psikoloji, tamamen şahsî bir yolda yürümekte olup, eşyada yalnız kendini ilgilendiren

cihletlere bağlanır ve paradan ziyade onun uyandırdığı heyecanla meşgul olur. Sembolik değeri malûm olan hayvan kabuğunun rengine karşı çok hassastır. Meselâ sükûn, rahatlık gibi duyguları uyandırır, bundan dolayı bir cinayet veya tecavüzdən ileri gelen teessürî boşluğu silmek için barış ve sükûn anlaşmalarında beyaz Wampun kullanılır. Kırmızı hararet, şiddet ve taşkınlık doğurur. Bu psikoloji hayvan kabuğunun inceliği ve zarafeti ile alâkâlıdır: Mümtaz ailelere mahsus alâmetler, Melanezya reislerinin paraları gibi. Nitekim ağırlık duygusu da bunun için mühimdir, çünkü ağır bir kabuğun kullanılması kudreti ifade eder, bilhassa reisler bunu kullanırlar. Hayvan kabuğunun bu suretle değerlendirilmesinden bir çok olgular çıkar. O bir dildir, bir semboldür. Bir mücevherdir ve bu iki kelimenin étymologique mânalarıyla bir ziynet veya süstür. Şahsın gerçekleşmesine, aynı zamanda başkaları için ve kendisi için bir başkası olmasına imkân verir. Görünmek ve olmak duygularının farksızlığı, içtimâî hüviyet (personnage), hiyerarşi (meratip) mefhumlarının doğuşunu, zenginlik, prestij, otorite, şeref gibi teessürî, sihri ve içtimâî manzaraları tebarüz ettirilmiş olan mefhumların meydana çıkışı bundan ileri gelir. Elde edilen hayvan kabuklarının, yapılan hediye veya iğreti vermelerin bolluğu veya nadirliğine göre onlar barizleşir ve azalır. Bu meselede doğrudan doğruya para fonksiyonu sırf fiyatı olan eşyanın tedavülü (dolanımı) ile ağır ağır doğar. Bu dolanım da yenileşme ve yeninin cazibesıyla içtimâî hüviyetini koruma ve yükseltme dediğimiz arzudan, teessürî ihtiyaçtan doğmaktadır. Ölçü teessürî, mythique, sihri (magique) değer bütünlerini, arzuları, beklmeleri, v.s... muvazeneye koymak için yapılan bir cehitten doğar. Para ölçüsü (étalon) nun intihabı da (kulaç, dolanma, kaşık dolusu, v.s...) bir mesele meydana çıkarır. O henüz içtimâileşmiş, bir müessese haline konmuş, bundan dolayı da gayri şahsî bir vasf almıştır. Fakat buna mukabil ferdden ferde değişir, ekseri şahsî ve sübjektiftir. Kütleleri, muvazeneleri basit bir surette ifadeye yarayan sayı (adet) de, "bütün" lerin bir nevinden ibarettir. Bedîi, sihri (Magique) hattâ iktisadî değerlerin farksızlığı üzerine dikkati çeken bu tez, aynı zamanda paranın hafızavî fonksiyonunu, yani mühürü v.s... yi de izah edebilir, fakat şu vasıflar şimdiye kadar ki bir çok manzaraları ve kullanışları gölgede bırakır; bunlarda kadınla münasebetler, "tıp" ın ve tılsım" ın rolü v.s... dir. O bilhassa parayı mana bakımından zengin bir içtimâî hüviyetler (personnage) cemiyeti hizmetinde müessir bir âlet yapmaya meyleder. Bundan dolayı da ikinci plâna bırakılmış olan dinî karakterine ehemmiyet vererek bunu diğerleriyle tamamlar.

İkinci tez daha ziyade archaïque düşüncenin sembolik ve mythique vasfını göz önüne alır; onun âlemden ayrılmaz olması, cinsiyet vasfına verdiği ehemmiyet üzerinde durur. Hayvan kabuğu, şekli ve ihtimal ki içinde bulunduğu yer. v.s... dolayısıyla kadın cinsini hatırlatır. Hayat kaynağının sembolik hayali olur onunla bir bütün teşkil eder, onunla birlikte tedavül eder (dolaşır). Farklaşmamış; realist bir düşünceye göre onun kendisi de hayat, bereket, saadet, v.s... ve birinci visiondan çıkan bütün bu faziletlerin prensibidir. Bu hayvan kabuğuna yüksek bir

değer verilmiştir, mukaddestir ve hürmet mevzuudur. Tebliğ sırasında bir çok âdetlerden bahsedilmektedir; Kültürlerde **Cauris'in** rolü, lohosalık sırasındaki **bénifique** rol, harp arabalarının tezyinatı, v. s... bu suretle izah edilir; nitekim, onun ana soyu cemiyetlerindeki hediyeler ve karşılık hediyelerdeki fonksiyonda bu suretle anlaşılır. Burada satın alma ve satıştan bahsedilemez. Kadının âdeta sembolik ve usturavî ikamesi olduğu için onu haber verir, gelişini hazırlar, yapılan vâatları perçinler, dostluk hallerinde hediye verenle alan arasında dinî karakterde bir güvenme ve yükümlülük altına girme halini temin eder. Hediyelerin miktar bakımından eşitliği (uzunluk, kalınlık, kütle), değer bakımından eşitliği uyuşma, muvazene teessürî hallerinin müşahhaslaşmasından ibarettir. Bu da uyuşmanın ve bağın mühim bir şartıdır. Hediye veren ve alan zümreler arasında "hayvan kabuğu para"nın tedavülü bütün bu hâdiselere karşır ve onların tesiri altında gelişir. Bu para onların son hadde ikamesi rolünü oynar. Bu hayvan kabuğu para zümreler arasında boşluğu doldurur, güveni arttırır, bir kadının gidişini temsil eder, aynı zamanda bir hediye vazifesini görür. Bu borç mefhumunun tetkiki iki müttefik klan'ı göz önüne almaya bizi mecbur eder. Bu iki klan mütenavip olarak hem borçlu hem alacaklı olan basit ve parçalı iki zümredir. Birbirine karşı açık bir hayat "hesabı carî"-sine sahiptirler. Burada paranın oynadığı rol âdeta zamanımızdaki ticarî çekleri hatırlatmaktadır.

İçtimaî hayatın doğum, matem, zina, v.s... gibi muhtelif vak'alarında fonksiyonu aynıdır. O yalnız bir kadının ikamesi olmakla kalmaz, umumiyetle bir hayat parçasının da ikamesidir. Devamlı olarak muvazene ve birleşme halleri yaratır.

Matrimonyal, içtimaî ve iktisadî sahalarda arasında uçurum yoktur. Her birinde hayatı yeniden yaratan, kudretini kabul ettiren aynı hayatî cevherdir. **Commercium** burada (**connubium**) dan doğmakla kalmaz, aynı zamanda onun cevabı olur. Birçok cemiyetlerde matrimonyal değişimlerde kullanılan mefhumlar bizim iktisadî dediğimiz sahada kullanılanların aynıdır. Mübadeleler mythique ve sihri karakterde cereyan etmektedir. Rasyonel düşüncenin gelişmesiyle bu mübadeleler tesbit edilmiş ve objektif birer vasf almaya başlamıştır.

Bu mütalealardan çıkan faraziye nedir? Para hâdisesinin tetkiki ancak bütün düşünce dünyasının çevresi içinde mümkün olabilir. Para esas itibariyle geleceğe çevrilmiş içtimaî bir gerçektir. O olmadan cemiyet ve kişi âni aşamaz, devam edemez ve yenileşemez. O bilhassa başlangıçta bir tahakküm ve boyunduruk âleti değil, zümreler arasında bağ ve muvazene âletidir. O dinî bir gerçektir. Kadınlı ve tedavül eden hayatla iştirak olduğu için totemle birlikte bir bütün teşkil eder. Totemden sonra en büyük dinî değerdir. Buradan beklenmedik neticeler doğar, kozmogonik ve dinî görüşler değişince para hâdisesinin tasavvuru ve fonksiyonu da değişir, ve bu arkaik para hâdiselerinin tetkiki zamanımız cemiyetlerinin para hâdisesinin anlaşılmasında çok mühim rol oynar. Her ikisinde müşterek olan içtimaî psikoloji esaslarını meydana çıkarmaya yarar: Bunlarda emniyet, refah duyguları, bilinmiyen,

geleceğe, kuvvete karşı sigorta, v.s... dir. Dikkat bilhassa muvazene, devre, ritm, boşluk, ruhi dinamizm mefhumları üzerinde toplanmalıdır.

ABU KHADUN SÂTI - AL - HUSRÎ : Ara va vahâdis fil'İlim va'l - ahlâk va'l - Çaqâfa - Mektebet al - Khaniji bi Mısır, 1951. p. 224. —

Geçen sayıda "Milliyet fikrinin inkişafı" kitabını hulâsa ettiğimiz Satı - al - Husrî'nin bu eseri ilim ve ahlâk, Arap kültürü ve umumî kültür münasebetlerine dair makalelerinin bir araya getirilmesi suretiyle vücuda gelmiştir. İlim ve ahlâka ait birinci kısımda müellif 18, 19, 20 inci asır ortalarında ilim ve ahlâk münasebetine dair fikirleri münakaşa ediyor. Ona göre bu meseleyi kat'i şekilde ilk defa J. J. Rousseau, Dijon Akademisinin bir anketine cevap olarak yazdığı küçük kitapta ifade etmişti. Bu teze göre fennin ve tekniğin tekâmülü insanları mes'ud etmemiştir. Umumi kanaatin zıddına olarak, onca, teknik terakki ile ahlâkın gelişmesi arasında tersine münasebet vardır.

Bu mesele o zamandanberi bir çok mütefekkirleri meşgul etmiş ve 19 uncu asırda terakki fikrinin taraftarları çoğalmıştır. Bilhassa içtimai ilimlerin inkişafı bu fikrin kuvvetlenmesinde mühim rol oynamıştır. Fakat Brunetiére "ilmin iflâsı" adlı makalesiyle bu cereyana karşı yeniden cephe açtı; acaba ilim - mânevî ve içtimai sahasında dahi, insanlığın ahlâkî hayatına nizam vermek bakımından müsbet bir iş görebiliyor mu? Bu asır başındanberi bir çok mütefekkirin bu meseleye şüpheli, hattâ menfi cevap verdiklerini görüyoruz. Nihayet Satı al - Husrî yakın senelere geliyor; Genèvede 1947 de toplanan Rencontres internationales "teknik terakki ve ahlâkî terakki" meselesini tekrar ele aldı. 43 kişinin iştirâk ettiği ve iki hafta süren bu kongrede bir çok zid fikirler karşılaştı. Bazıları teknik ilerlemenin insanlığın istikbalini tehdid ettiğini söyliyerek son derecede kötümser bir tez ileri sürdüler. Bir kısmı ise tam tersine teknik ve ilmi ilerlemenin insanlığa mânevî sahada bir çok şeyler kazandırdığını iddia ettiler. Kötümserlerin en müfriti René Gillouin idi. Ona göre eskiden talebemiz Allah hizmeti için yetiştiriliyordu, şimdi teknik ve endüstriye hizmet için yetiştiriliyor. Halbuki teknik beşerî belâların kaynağıdır. Mukaddes kitapta bahsedilen Âdem ve Havvanın baştan çıkarılmasından kastedilen şey yalnız beden baştan çıkarılması değildir. Kudretin ve bilginin baştan çıkarılmasına da şamildir. Beden şehveti, kudret ve irade şehveti, bilgi şehveti kötülüklerin kaynağıdır. Birincisi ötekilerine nazaran nisbeten mahdud ve ehemmiyetsizdir. İnsan bu suretle maddî kuvvetler ve menfaatlerin kölesi haline gelmiştir. Gillouin'e karşı en şiddetli cevap Haldane ve Hervé tarafından verilmiştir. Onlara göre "Asrımız ahlâkî çöküntü asrıdır" sözü doğru bir esasa dayanmamaktadır. İlim ve sanatların insanı maddî ve mânevî bakımdan yükselttiğinde şüphe yoktur. İnsanda umumiyetle mazi hasreti vardır ve geçmiş devirleri altın çağı farzeder. Fakat bu kötü alışkanlığı bırakır da tarihe gerçek bir gözle bakarsak geçmiş asırların bir çok